VAKOLATLI IQTISODIY OPERATOR MAQOMINING BOJXONA YO'LAK SAMARADORLIGIGA TA'SIRI: TAQQOSLAMA TAHLIL

Ismatullayeva Shoira Nurlibekovna,
Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti mustaqil izlanuvchisi,
Toshkent shahri

Bugungi kunda bojxona tizimida xavfni boshqarish **yo'lak mexanizmi** orqali amalga oshiriladi: yashil yo'lak (hujjatli tekshiruv), sariq yo'lak (qo'shimcha tekshiruv) va qizil yo'lak (to'liq jismoniy tekshiruv). Vakolatli iqtisodiy operator (VIO) maqomi ushbu yo'lak taqsimotiga ta'sir ko'rsatuvchi asosiy institutsional vosita hisoblanadi. Ushbu tezis ikkita yirik korxona - VIO maqomiga ega "UZAUTO MOTORS POWETRAIN" AJ (VIO: 04.07.2025) va VIO maqomisiz "OLMALIQ KON-METALLURGIYA KOMBINATI" AJ - bojxona ma'lumotlarini taqqoslash orqali maqomning amaliy samarasini baholaydi.

Tahlil 2021–2025 yillar davomida ushbu korxonalarning barcha bojxona deklaratsiyalari asosida o'tkazildi: UZAUTO bo'yicha 22 905 ta, OLMALIQ bo'yicha esa 15 265 ta deklaratsiya qamrab olindi.

1-jadval. Bojxona yo'laklari ulushi va rasmiylashtirish vaqti taqqoslash, 2021–2025

(Yashil / Sariq / Qizil qatorlar tartibida; median vaqt soatda)

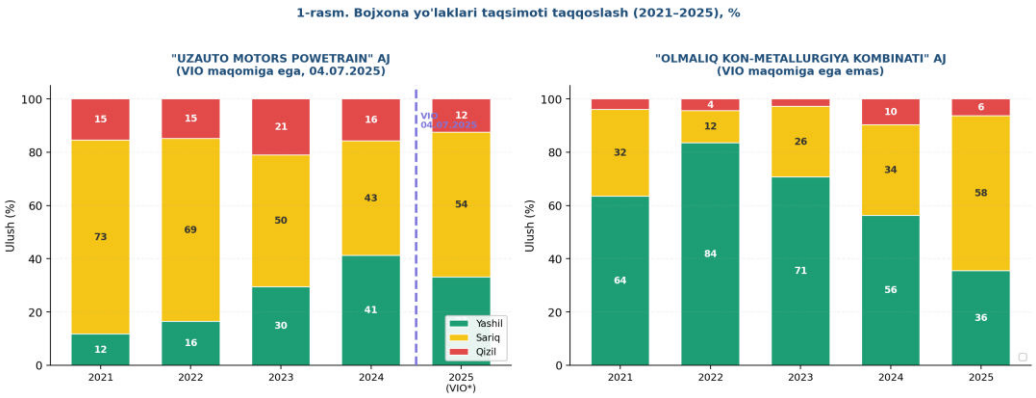
Ko'rsatkich	2021	2022	2023	2024	2025
UZAUTO (VIO, 04.07.2025)	11,7%	16,5%	29,5%	41,2%	33,1%
	72,9%	68,6%	49,5%	43,0%	54,4%
	15,4%	14,9%	21,0%	15,8%	12,5%
OLMALIQ KMK (VIO yo'q)	63,5%	83,6%	70,7%	56,3%	35,5%
	32,5%	12,0%	26,5%	34,0%	58,2%
	4,0%	4,4%	2,9%	9,7%	6,3%
Median vaqt (soat)	**2021**	**2022**	**2023**	**2024**	**2025**
UZAUTO	0,80	0,70	0,40	0,50	0,40
OLMALIQ KMK	0,30	0,20	0,10	0,10	0,20

Manba: Muallif tomonidan O'zbekiston Respublikasi Bojxona qo'mitasi ma'lumotlari asosida hisoblangan.

1-jadvaldan ko'rinadiki, **VIO maqomisiz OLMALIQ KMK** 2021–2022 yillarda 63–84% yashil yo'lak ulushiga ega bo'lgan. Bu korxonaning uzoq yillik faoliyati va past risk profili bilan izohlanadi. Biroq 2024–2025 yillarda yashil yo'lak 35,5% gacha keskin tushdi - bu VIO maqomisiz barqarorlik kafolatlanmasligini ko'rsatadi.

VIO maqomiga ega UZAUTO bo'yicha esa teskari dinamika kuzatiladi: 2021–2024 yillarda yashil yo'lak 11,7% dan 41,2% ga o'sdi. VIO maqomi olgandan keyin (2025 yil iyuldan) median rasmiylashtirish vaqti **0,50 soatdan 0,20 soatga qisqardi** — bu 60% dan ortiq vaqt tejami. Biroq yashil yo'lak ulushi maqomdan keyin 41,2% dan 33,1% ga tushganini ham inobatga olish kerak. Buning sababi: VIO maqomi faqat deklarant darajasida ishlaydi, holbuki

xavf baholash tizimi tashuvchi firmalar va aralash yuk ishtirokchilarini ham qamrab oladi.

1-rasm. Bojxona yo‘laklari taqsimoti taqqoslash (2021–2025), %

Manba: Muallif ishlanmasi.

Quyidagi 1-rasmdagi taqqoslamada asosiy farq shundaki, OLMALIQ KMK o‘z faoliyatining tabiiy xususiyatidan kelib chiqib (asosan eksport, ko‘p yillik ishonchlilik tarixi) yuqori yashil yo‘lak ko‘rsatkichlariga ega bo‘lgan. UZAUTO esa asosan import yo‘nalishida faoliyat yuritib, VIO maqomining imtiyozlaridan foydalangan holda rasmiylashtirish vaqtini sezilarli qisqartirdi.

VIO maqomi korxonalar uchun bir necha jihatdan muhim ahamiyat kasb etadi. Birinchidan, maqom egasi bo'lgan korxonalar bojxona rasmiylashtiruv vaqtini sezilarli darajada qisqartiradi — bu esa tovar aylanmasini tezlashtiradi va ombor saqlash xarajatlarini kamaytiradi. Ikkinchidan, VIO maqomi korxonaga bojxona kafolati o'rniga korporativ kafolatdan foydalanish imkonini beradi, ya'ni tovarni rasmiylashtirish uchun bankka 1,5–2% miqdorida garov qo'yish talabi bekor bo'lib, bu mablag' korxonaning muomalaga yaroqli kapitalida qoladi. Uchinchidan, o'z omboridan to'g'ridan-to'g'ri foydalanish huquqi - VIO maqomisiz korxonalar tovarni majburiy ravishda bojxona omborida saqlashi lozim bo'lsa, VIO egalari tovarni bevosita ishlab chiqarish zavodiga yoki o'z omboriga olib chiqishi mumkin, bu esa vaqt va logistika xarajatlarini yanada tejaydi. To'rtinchidan, maqom xalqaro savdo hamkorlarida ishonchlilik belgisi sifatida xizmat qiladi va o'zaro tan olish bitimlari (MRA) orqali xorijiy bojxona organlarida ham soddalashtirilgan tartibdan o'tish imkonini beradi. Shunday qilib, VIO maqomi korxona uchun nafaqat bojxona imtiyozi, balki moliyaviy samaradorlikni oshiruvchi va xalqaro raqobatbardoshlikni kuchaytiradigan strategik vositadir.

Xulosa: Ushbu taqqoslama tahlil shuni ko‘rsatadiki, VIO maqomi rasmiylashtirish vaqtini qisqartirish va yo’lak taqsimotini yaxshilashdagi muhim vosita bo‘lib, uning samarasi logistika zanjirining umumiy holatiga bog‘liq. Maqomning to‘liq imtiyozlaridan foydalanish uchun: (1) ishonchli tashuvchilar reeyestrini joriy etish; (2) tovarlar kelishidan oldingi elektron xavf baholashni kengaytirish; (3) aralash yuklar uchun differensial nazorat mexanizmlarini qo‘llash tavsiya etiladi. Bunday islohotlar VIO tizimini operator darajasidan ta’minot zanjiri darajasiga ko‘taradi va yashil yo‘lakdan foydalanish ulushini barqaror oshiradi.

Adabiyotlar:

1. O‘zbekiston Respublikasi Bojxona kodeksi (2016). Toshkent: O‘zRQ.
2. Jahon bojxona tashkiloti. (2023). WCO SAFE standartlari doirasi. Bryussel: WCO.
3. McLinden, G., & Fanta, E. (2011). Border management modernization. World Bank Publications.
4. Kim, C.-B., Chung, I.-S., & Joo, H.-Y. (2019). Effects of AEO-MRA on the performance of exporters and importers in Korea. Journal of Korea Trade, 23(3), 78–93.
5. O‘zbekiston Respublikasi Bojxona qo‘mitasi ma’lumotlari (2021–2025). [Muallif hisob-kitobi asosida].